

РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ТА ЙОГО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

Ю.А. Дорохіна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. При аналізі злочину виділяють його об'єктивну сторону. В теорії кримінального права її визначають зазвичай як зовнішню сторону загального небезпечного посягання, що протікає в певних умовах, місці і часі та завдає шкоду суспільним відносинам [1, с. 6]. Зовнішня (об'єктивна) сторона злочину протиставляється його внутрішній (суб'єктивній) стороні.

Діалектичне розуміння внутрішнього і зовнішнього було сформульовано Гегелем у його праці «Наука логіки», де він розглядав внутрішнє і зовнішнє у зв'язку з категоріями явища і сутності. У своїй праці Гегель протиставляв поглядам, які розглядали сутність як щось виключно внутрішнє, ідею взаємопереходів внутрішнього та зовнішнього їх взаємопроникнення [2]. Поділ на внутрішнє і зовнішнє так само можемо знайти у працях Дж. Локка [3, с. 128].

Прийнятий в кримінальному праві поділ ознак злочину на внутрішні і зовнішні продиктований, в першу чергу практичними, утилітарними міркуваннями, а не моментом виявлення «сутності – несутності» діяння [1, с. 6]. Хоча питання про сутність досліджуваного явища в будь-якій науці (і кримінальне право не є виключенням) ніколи не знімається. Виокремлення зовнішнього та внутрішнього пов'язано, головним чином, із необхідністю впорядкованості процесу кваліфікації злочину і найбільш логічної при цьому послідовності дій. Злочин насамперед розглядається із зовнішнього боку, особливо з точки зору спричинених ним наслідків. Останні і служать, як правило, безперечним доказом його вчинення. Звідси і виникає необхідність у з'ясуванні на первинному етапі саме зовнішніх, об'єктивних ознак злочину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що наше дослідження ґрунтується на працях Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, В.І. Антипова, М.І. Бажанова, Х.Х. Абсарова, Ю.В. Бауліна, Ф.Д. Гребенкіна, В.М. Кудрявцева, П.М. Левіна, О.П. Литвина, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Г.В. Тимейка та ін. Однак, увага науковців, приділена цьому елементу складу злочину не усуває, тим не менш, необхідності продовжити дослідження загальнотеоретичних положень вчення про об'єктивну сторону складу злочину.

Дослідження ровитку поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичних основ є метою статті.

Основні результати дослідження. Об'єктивна сторона має вирішальне значення для встановлення злочину. Це пояснюється такими обставинами:

- по-перше, не може бути визнано злочином те, що не має зовнішнього вираження, отже, склад будь-якого злочину включає зовнішні ознаки діяння;
- по-друге, зовнішні ознаки залишають, як правило, сліди у матеріальному світі, внаслідок чого стає можливою відносно точно відновлення картини злочину і доведення факту його здійснення;
- по-третє, зовнішні ознаки є найбільш надійним критерієм вираження внутрішніх ознак (суб'єктивної сторони) через органічну єдність перших і других і об'єктивній неможливості безпосереднього сприйняття психічних явищ, тобто за допомогою об'єктивних ознак виявляються суб'єктивні;
- по-четверте, в зовнішніх ознаках злочину зосереджено те, що ми відносимо до шкідливості і небезпеки злочину (збиток, шкода і т. п.), без чого злочин неможливий.

На нашу думку, при встановленні факту злочину його об'єктивна (зовнішня) сторона повинна визначатися по відношенню до свідомості злочинця, і тільки до нього, а не до свідомості взагалі, як це робиться при філософському аналізі. При оцінці протиправного діяння ми співвідносимо з ознаками злочину конкретну поведінку конкретної людини. Тому межа, що визначає об'єктивне, проходить по зовнішніх контурах свідомості саме цієї особи, а не когось іншого. Це означає, що в ланцюжок об'єктивних ознак злочину може бути вплетене і те, що в загальному сенсі до об'єктивного не відноситься, а саме свідомість інших людей, які не підлягають у силу закону кримінальної відповідальності, або хоча і підлягають, але за інший злочин, об'єктивні властивості якого будуть встановлюватися вже відносно до свідомості останніх.

Відмінності між існуючими дефініціями об'єктивної сторони злочину полягають, перш за все, в ступені конкретизації авторами її змісту, а також в обсязі відображення її ознак. З цього приводу у науковій літературі немає єдиної точки зору. Проводячи аналіз, можна побачити, що існує декілька груп науковців – дослідників зазначеної проблематики. Перша група науковців під об'єктивною стороною складу злочину розуміє характеристику кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння (А.В. Наумов, В.В. Петров). Друга – стверджує, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який відбувається в об'єктивному світі і виражається в завданні шкоди вказаному об'єкту або створенні загрози завдання йому шкоди (М.І. Ветров, Ю.І. Ляпунов). Третя група характеризує об'єктивну сторону злочину як таку, що складається із суспільно небезпечного діяння, що завдало або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, а також із умов і обставин завдання цієї шкоди (П.І. Гришаєв). Четверта – пояснює об'єктивну сторону складу злочину як сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішній прояв

суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням (М.І. Бажанов). П'ята – наголошує, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на той чи інший об'єкт, що знаходиться під охороною кримінального закону (тобто, це передбачені кримінальним законом ознаки, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння) (Ф.Г. Бурчак, Є.Ф. Фесенко). Шоста – до об'єктивної сторони складу злочину відносить сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечної дії, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамов). І, на сам кінець, сьома група пояснює об'єктивну сторону злочину як процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на інтереси, які охороняються законом, що розглядається з його зовнішньої сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються з злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчуються настанням злочинного результату (В.М. Кудрявцев, М.П. Журавльов, С.І. Нікулін).

Проводячи аналіз зазначених поглядів, зазначимо, що у сучасній літературі одним з найбільш ґрунтовних є визначення, запропоноване Л.Д. Гаухманом. Науковець надає наступне визначення: «об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціальнозначимих, таких, що виражають суспільну небезпечність та її ступінь, суттєвих, типових для даного виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом і – при бланкетності диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу – в інших законах та (або) інших нормативних правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем (виконавцями)» [4, с. 90]. Однак деякі вчені даючи оцінку вищенаведеному визначенню зауважують, що досить абстрактними виглядають визначення об'єктивної сторони як характеристики кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння [5, с. 131], сукупності юридично значущих ознак, що характеризують зовнішню сторону злочинного діяння [6, с. 145]. В інших, формулюваннях змістовна характеристика об'єктивної сторони поєднується з її предметним наповненням, що робить їх більш конкретними. Однак, при цьому не всі запропоновані дефініції мають достатню універсальність.

Схожість у поглядах щодо визначення поняття об'єктивної сторони, просліджується у Ф.Г. Бурчака та М.І. Бажанова. Втім, на думку В.К. Матвійчука, ця пропозиція є кроком назад, оскільки в ній немає вказівки на умови, в яких відбувається посягання [7, с. 201-267].

Визначення, сформульоване Г.В. Тімейком, який зазначає, що «об'єктивна сторона злочину є зовнішнім актом злочинного діяння, що протікає в певних умовах місця, часу й обстановки» [8, с. 6.], придатне лише для формальних складів злочинів.

Недосконалою є позиція П.І. Гришаєва, який наголошує, що «об'єктивна сторона складається із суспільно небезпечного діяння, що завдає або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, а також з умов та обставин завдання такої шкоди» [9, с. 5].

У цьому визначенні ми бачимо, що науковець надає не всі ознаки, притаманні об'єктивній стороні злочину.

П.Л. Фріс зазначає, що об'єктивна сторона складу злочину – це «сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину і характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення злочину» [10, с. 8081]. У цьому визначенні науковець вводить нову ознаку – «стан вчинення злочину». На нашу думку, зазначена ознака співпадає з такими ознаками, як обстановка та час вчинення злочину.

М.І. Панов, надає наступне визначення: об'єктивною стороною злочину є «зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину» [11, с. 117]. На нашу думку, надане визначення є досить змістовним та точним.

Отже, як ми бачимо, варіантів визначень поняття об'єктивної сторони у фаховій літературі достатньо. Однак, сама по собі їх істотна кількість та різноманіття не свідчить про те, що питання є остаточно вирішеним. На нашу думку, недоліком переважної більшості визначень об'єктивної сторони складу злочину є те, що дослідники цього питання розглядають зазначену категорію дещо ізольовано, забуваючи про те, що об'єктивна сторона є частиною, яка належить до складу злочину нарівні з іншими його елементами, тобто є складовою системи, яка характеризується органічною єдністю компонентів.

Кожен з елементів й ознак складу злочину, що утворюють його зміст, в реальній дійсності не існує сам по собі, а, згідно з основним постулатом теорії соціальних систем, перебуває в тісному взаємозв'язку, взаємодії й взаємообумовленості з іншими системними елементами та ознаками соціальноправової системи, якою є для кримінального права склад злочину. Випадіння з системи будь-якого системоутворюючого елемента знищує або повністю видозмінює її [12, с. 48].

Таким чином, об'єктивною стороною складу злочину зовнішні характеристики суспільно небезпечної поведінки особи можуть бути визнані лише за наявності інших його істотних компонентів. У цьому зв'язку вірною є думка М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, що об'єктивну сторону характеризують не всі фактично присутні зовнішні елементи злочинної поведінки, а лише такі, що відображають посягання на певний об'єкт, що охороняється кримінальним законом. Науковці зазначають: «зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний законом об'єкт, яким цьому об'єкту заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння» [13, с. 14]. Їх підтримують Ю.В. Александров та В.А. Клименко, які вказують, що «сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній вияв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінальноправової охорони, а також об'єктивні чинники, з якими пов'язане це діяння» [14, с. 80].

У ґрунтовній характеристиці об'єктивної сторони складу злочину, здійсненій визнаним фахівцем кримінального права радянської доби В.М. Кудрявцевим, її визначено як процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на інтереси, що охороняються кримінальним законом, що розглядається з його об'єктивного боку, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта та закінчуються настанням злочинного результату [15, с. 9]. Як бачимо, в цьому випадку до поняття об'єктивної сторони введено вказівки не лише на об'єкт посягання, а й на суб'єкта злочину. Таким чином просліджуються системні зв'язки між різними елементами складу злочину.

На нашу думку, у загальному визначенні об'єктивної сторони злочину доцільно відображати обумовленість визнання нею лише таких зовнішніх характеристик злочину, які обмежені певними чинниками суб'єктивного характеру. Іноді можливість використання у формулюваннях об'єктивної сторони суб'єктивних характеристик злочинного діяння категорично заперечується.

В.Б. Малінін та О.Ф. Парфьонов, вважають правильним підхід у науці кримінального права, який визначає, що розділення на об'єктивне та суб'єктивне у людській поведінці має умовний характер. Науковці зазначають: «оскільки наука визнає можливим в інтересах практики розділити об'єктивне й суб'єктивне у злочинній поведінці, відносячи діяння до об'єктивної сторони та вивчаючи окремо ставлення до нього злочинця (суб'єктивну сторону), то, безумовно, і всі інші ознаки (наслідки, причинний зв'язок, місце, час, спосіб, засоби, знаряддя і обстановку вчинення злочину) слід відносити до ознак об'єктивної сторони, а психічні процеси, пов'язані із вчиненням злочину (його психологічну складову), розглядати в рамках суб'єктивної сторони як психічне ставлення до вчиненого злочину» [16, с. 6]. На думку вчених, об'єктивну сторону злочину становить зовнішній акт злочинного діяння (дія чи бездіяльність), вчинене певним способом у конкретних умовах місця, часу й обстановки, іноді з використанням знарядь чи інших засобів, що потягло у матеріальних складах шкідливі наслідки [16, с. 13].

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що поняття об'єктивної сторони складу злочину у науці кримінального права сформульоване не достатньо змістовно та повно.

На основі вищенаведеного, підсумовуючи й узагальнюючи досліджений матеріал, на нашу думку, логічним визначенням поняття об'єктивної сторони складу злочину, яке у повному обсязі відображатиме її реальний зміст, буде таке: об'єктивна сторона злочину – це система передбачених кримінальним законом зовнішніх ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також характеризують зовнішню сторону посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Плотников А.И.* Объективное и субъективное в преступлении: монография. – Москва : Проспект, 2011. – 240 с.
2. *Гегель.* Сочинения в 14 томах. 1929–1959.: Т. 1, Энциклопедия философских наук, перевод Б.Г. Столпнера, и др. – М.; Л. – С. 233-273.
3. *Локк Дж.* Избранные произведения. – Москва : Изд-во «Мысль», 1960., Т. 1. – 670 с.
4. *Гаухман Л.Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л.Д. Гаухман. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.
5. Курс советского уголовного права [Текст]: В 5ти т.: Т. 2.: Часть Общая / Н.С. Лейкина, С.А. Домахин, В.И. Пинчук и др. ; Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Л. : Издво Ленингр. унта, 1970. – 671 с.
6. Уголовное право. Общая часть: Учебник / М.И. Ковалев, И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова и др. ; отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. – М. : ИНФРАМ – НОРМА. – 1997. – 516 с.
7. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
8. *Тимейко Г.В.* Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г.В. Тимейко. – Ростов н/Д : Издво Рост. унта, 1977. – 215 с.
9. Советское уголовное право. Часть Общая: В 18-ти вып.: Вып. 7. Объективная сторона преступления / П.И. Гришаев. – М. : ВЮЗИ, 1961. – 47с.
10. *Фріс П.Л.* Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст]: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
12. *Ляпунов Ю.* Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты / Ю. Ляпунов // Уголовное право.– 2005. – № 5. – С. 448.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, 2001. – 1104 с.
14. *Александров Ю.В., Клименко В.А.* Кримінальне право України: Загальна частина [Текст]: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю.В. Александров, В.А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.
15. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
16. *Малинин В.Б., Парфенов А.Ф.* Объективная сторона преступления [Текст] / В.Б. Малинин, А.Ф. Парфенов. – СПб. : Изд-во Юридического института, 2004. – 301 с.
17. *Гришаев П.И.* Объективная сторона состава преступления: Учебное пособие. – М. : ВЮЗИ, 1961. – 48 с.

Дорохіна Ю.А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи

Стаття присвячена розробці загальнотеоретичних основ учення про об'єктивну сторону складу злочину, розвитку його поняття. Звертається увага на

зв'язок об'єктивної сторони складу злочину з іншими елементами складу злочину, пропонується авторське визначення поняття об'єктивної сторони складу злочину.

Ключові слова: злочин, зовнішня сторона злочину, об'єктивна сторона складу злочину.

Дорохина Ю.А. Развитие понятия объективной стороны состава преступления и его теоретические основы

Статья посвящена разработке общетеоретических основ учения об объективной стороне состава преступления, развития его понятия. Обращается внимание на связь объективной стороны состава преступления с другими элементами состава преступления, предлагается авторское определение понятия объективной стороны состава преступления.

Ключевые слова: преступление, внешняя сторона преступления, объективная сторона состава преступления.

Dorokhina Y. The development of the concept of the objective side of the crime and its theoretical basis

The article is devoted to the development of general theoretical foundations of the doctrine of the objective side of the crime, the development of his concept. Draws attention to the relationship of the objective side of the crime with other elements of the offense, the author proposed a definition of the lens-tion side of the crime.

Keywords: crime, the external aspect of the crime, the objective aspect of the crime.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2013.